

Striden mellan Uppsalaskolan och Anders Karitz¹

Lars-Göran Johansson

Inledning

Anders Karitz var professor i teoretisk filosofi i Uppsala åren 1934–1946. Hans utnämning till professor var kantad av större stridigheter än vanligt. Motståndarna till Karitz var först och främst en grupp filosofer i Uppsala, den s. k. Uppsalaskolan.

Anders Karitz, född 1881, kom från enkla förhållanden, hans föräldrar var torpare i Skåne. Han började studera teologi vid Lunds universitet 1900, disputerade i teoretisk filosofi 1913, blev docent samma år och vikarierade sedan flera gånger för filosofiprofessorerna Hans Larsson och Efraim Liljeqvist i Lund. Han var under läsåret 1918–1919 tillförordnad professor i filosofi vid Göteborgs högskola. 1927 sökte Karitz professuren i teoretisk filosofi i Lund efter Hans Larssons pensionering, varvid han förklarades professorskompetent och kom i tredje förslagsrummet. Två år senare sökte han den utlysta professuren i praktisk filosofi i Lund. Även till denna tjänst förklarades han kompetent, men Einar Tegen vann konkurrensen.

Tillsättningen av professuren i teoretisk filosofi i Uppsala 1932–1933

1931 dog professorn i teoretisk filosofi i Uppsala, Adolf Phalén, och tjänsten utlystes. Tre sökande anmälde sig, Carl Hellström, Gunnar Oxenstierna och Anders Karitz, de två förstnämnda från Uppsala.

Den allmänna meningen var att Hellström var mest meriterad, men så begick han självmord i september 1932. Det kvarstod således två sökande. De sakkunniga var Eino Kaila (Helsingfors), Einar Tegen (Lund), Alf Nyman (Lund) och Axel Hägerström från Uppsala. Hägerström, Nyman och Kaila förklarade Karitz professorskompetent och satte honom före Oxenstierna, medan Tegen ansåg att Karitz inte var kompetent.

1. Denna artikel bygger på ett föredrag jag höll den 23 november 2025 på Föreningen för Filosofi och Specialvetenskaps 90-årsjubileum. Föreningen bildades 1935 på initiativ av Anders Karitz.

Humanistiska sektionen förklarade därefter båda sökande kompetenta och satte Karitz i första förslagsrummet. Ärendet gick vidare till mindre konsistoriet (som fungerade som arbetsutskott för större konsistoriet) som med nio röster mot åtta beslutade att Karitz inte var kompetent. Man rekommenderade Kungl. Maj:t att åter utlysa tjänsten för att få fler sökande.

Det blev ett väldigt rabalder, ett stort antal tidningar skrev om "skandalen i Uppsala". Man ansåg att det var minst sagt uppseendeväckande att en person som två gånger förklarats professorskompetent i Lund inte ansågs kompetent i Uppsala. Man anade lömska intriger från filosoferna i Uppsala, den s.k. Uppsalaskolan.

Ärendet gick nu till Kungl. Maj:t. Ecklesiastikminister Engberg (som hade studerat teoretisk filosofi under Phalén) såg en möjlighet att spara pengar och föreslog riksdagen att slå samman professurerna i praktisk och teoretisk filosofi; det räckte med en filosofiprofessor i Uppsala. Men riksdagen gick inte på Engbergs linje, man beslöt att behålla professuren och beordrade konsistoriet i Uppsala att återuppta tillsättningsprocessen. Det större konsistoriet beslöt därefter, den 23 september 1933, att såväl Karitz som Oxenstierna var kompetenta och satte Karitz i första förslagsrummet. Därmed var saken i praktiken avgjord och Kungl. Maj:t beslöt att utse Karitz till professor i teoretisk filosofi. (På den tiden hade en professor kunglig fullmakt!)

Vad gällde striden?

Det är inget ovanligt att det blir strid vid tillsättningen av professorer, speciellt innan Carl Thams befordringsreform 1999. I teoretisk filosofi fanns det på 30-talet summa två tjänster i Sverige, professurerna i Lund och Uppsala, och inga fasta mellantjänster. Det fanns också en professur i filosofi vid Göteborgs högskola. För den som tänkte ägna sig åt teoretisk filosofi gällde det således att få en professur, och man inser lätt att man i stort sett inte hade mer än två eller tre chanser under tiden mellan disputation och pensionering. Så strider och överklaganden kunde man räkna med. Men striden kring Karitz tillsättning var mer högljudd än vanligt, och många utan eget intresse i saken deltog i debatten. Varför?

En komponent var utan tvekan olika åsikter om hur filosofi skall bedrivas. Karitz var en traditionell, humanistiskt och historiskt inriktad filosof. Hans doktorsavhandling hade en påtaglig idéhistorisk prägel.

Den handlade om Thomas Thorild och fokuserade på Thorilds kopplingar till tidigare filosofer såsom Spinoza och Leibniz och de världsåskådningar dessa filosofer argumenterade för. Oxenstierna tillhörde den s.k. Uppsalaskolan² som var starkt antimetafysisk; man ansåg att filosofins uppgift är begreppsanalys, inte att diskutera världsåskådningar, såsom Karitz gjort.

Men detta kan inte vara hela förklaringen, ty Hägerström, som var den som startade Uppsalaskolan, kompetensförklarade Karitz både vid denna och vid den tidigare professorstillsättningen i Lund. Man kan misstänka att Hägerström hade ett horn i sidan till Karitz ende konkurrent, Oxenstierna. Och enligt Ingemar Hedenius var det så:

Gunnar Oxenstierna, denne stort begåvade man, skrev en bok, som mellan raderna förkastade åtskilligt av vad Phalén [dvs. Oxenstiernas lärare] hade sagt, och han fick inte något obehag av det. Det var tvärtom Phalén som lagade, att boken blev intagen och tryckt i en ansedd vetenskaplig skriftserie. Ett par gånger yttrade han: "Jag tycker inte om att höra andra upprepa vad jag själv har sagt." Men just detta älskade Hägerström, och hans vrede mot Oxenstierna, vars bok alldeles stred mot hans filosofi, var obönhörlig. Boken i fråga kostade Oxenstierna hans chans att bli professor, eftersom Hägerström den gången gjorde sig skyldig till den orimligheten att till Phaléns efterträdare förordade den undermålige Anders Karitz. (1980, s. 29)

Man torde observera att Hedenius inte är ett opartiskt vittne, han kom inte överens med Hägerström och såg sig tvungen att disputerar i Lund, trots att han studerat för Hägerström.

Magnus Selling, som hade studerat för Karitz, beskriver Karitz forskning om Thorild så här:

Efter att ha säkrat det textkritiska underlaget grep han sig an med att söka ange Thorilds "filosofiska ort" under täta jämförelser mellan Thorild och filosofer, som kan anses ha varit dennes "tankefränder" alltifrån antiken fram till hans egen tid, såsom Heraklit, Platon och Aristoteles, stoikerna och Plotinos, Cusanus och Böhme, Spinoza och Leibniz, Shaftesbury och Rousseau, Herder, Kant och Reinhold, Fichte, Schelling och Hegel samt även Kellgren och Leopold. ("Anders Karitz", *Svenskt Biografiskt Lexikon*)

Selling disputerade 1937 på en avhandling om transcendentalfilosofi.³

2. En utförlig diskussion av Uppsalaskolan finns i Källström 1983.

3. Avhandlingen hade titeln "Studien zur Geschichte der Transzendentalphilosophie,

Hans avhandling fick förintande kritik i *Dagens Nyheter* av Anders Wedberg, som hade studerat för Hägerström. Wedberg avslutar recensionen med: "Genom sitt begrepp om vad tankearbete är, utgör den karitzka filosofin ett verkligt hot mot vetenskapen." (*DN*, 29 maj 1937)

Alldeles oavsett karriärintressen var det alltså stor skillnad mellan Karitz och Uppsalaskolans åsikter om hur man skall bedriva filosofi, och dispyten gällde inte om filosofihistoria har en plats i filosofin, utan hur den bör bedrivas.

Enligt min och många nutida filosofers uppfattning är syftet med filosofihistoria att analysera hur tidigare filosofer resonerade och värdera giltigheten av deras argument, inte bara att beskriva likheter och skillnader mellan olika filosofer. Vi är intresserade av Aristoteles, Duns Scotus, Descartes och andra klassiska filosofer primärt därför att de diskuterar filosofiska problem som fortfarande är aktuella. Det räcker inte med att säga, som Karitz gör, att Thomas Thorilds tänkande hade både empiristiska och rationalistiska drag och därvid visar likheter med både Spinoza, Leibniz och Hume. Än sen? frågar man sig. Det väsentliga borde vara analysen av Thorilds argument för deras filosofiska ståndpunkter. Vad är t.ex. Thorilds argument för hans berömda "tänka fritt är stort, men tänka rätt är större"? Har Thorild rätt? Är hans argument giltiga? Är premisserna acceptabla?

Sådana ställningstaganden kräver "logisk reda, fasthet och konsekvens" för att citera från Tegens sakkunnighetsutlåtande (Tegen 2008), och det är inte Karitz starka sida, för att uttrycka sig försiktigt.

Som en liten jämförelse kan man titta på hur Anders Wedberg i sin filosofihistoria behandlar Leibniz monadlära. Wedberg rekonstruerar Leibniz resonemang genom att formulera fyra postulat som tillskrivs Leibniz och ur dessa härleda en av Leibniz centrala teser:

Varje substans är antingen en enkel andlig substans eller sammansatt av enkla andliga substanser.

Om man inte omedelbart är övertygad om denna doktrins sanning kan man studera argumentets premisser och ta ställning till sanningen hos dessa, liksom till härledningens logiska giltighet. Ingenting sådant är möjligt vid läsningen av Karitz filosofihistoriska utläggningar av Thorilds tänkande.

Enligt Uppsalaskolan är det inget fel att syssla med filosofihistoria.

I: Karl Leonhard Reinholds Elementarphilosophie in ihrem philosophiegeschichtlichen Zusammenhang: mit Beilagen Fichtes Entwicklung betreffend".

Men Karitz sätt att skriva filosofihistoria är undermåligt enligt Uppsalskolan, och jag instämmer.

Något liknande kan man säga om Karitz som vetenskapsfilosof. Eino Kaila skriver i sitt sakkunnighetsutlåtande:

[O]mfattande insikter i de exakta vetenskapernas metoder och resultat kunna självfallet vara [...] nödvändiga för en filosof i ordets egentliga bemärkelse, men naturligtvis under förutsättningen att författaren samtidigt har sinne för den filosofiska sidan av saken, dvs för de logiska och kunskapsteoretiska problem som de exakta vetenskaperna innehålla. Emellertid bereder författaren i detta avseende den initierade läsaren en svår missräkning. Några exempel härpå:

Ett filosofiskt viktigt problem i aritmetikens logiska grundläggning är huruvida ordinaltalen eller kardinaltalen äro att anse som de mest fundamentala. Det har ju förts en vidlyftig diskussion, med många teorier om denna sak. Men författaren nöjer sig med att blott hänvisa till detta problem och avfärdar hela frågan, utan någon motivering, med en kort anmärkning: "Eine Entscheidung hierüber fällt wohl meistens subjectiv aus. Man kann kaum einen triftigen Grund für das Vorziehen des einen oder des anderen nennen."⁴

En annan ännu viktigare fråga är om de matematiska satserna är syntetiska eller analytiska. Författaren röjer icke med ett enda ord att han skulle känna till t. ex. Poincarés eller Russells dramatiska diskussion om denna sak, utan avfärdar, återigen, hela detta väldiga problem med ett par ord: "Hier kommt es darauf an, von welchem Definitionen man ausgeht. Es braucht in Wirklichkeit kein so grosser Unterschied zu sein."⁵ Detta betyder ju ingenting mindre än att författaren anser de filosofiska problem som den exakta vetenskapen innehåller, vara relativt betydelselösa.

På ett ställe påstår författaren, att mängdläran arbetar "mit unendlichen Mengen, ohne genau zu bestimmen, was darunter zu verstehen ist."⁶ Vet alltså författaren verkligen ingenting om t. ex. Dedekinds och Russells skarpa definitioner av oändliga mängder? Exempel som dessa skulle kunna ges ad libitum.

Man förstår icke rätt vad som är meningen med det hela. [...] Hur skall man förstå att författaren synes ha bemödat sig att inhämta omfattande

4. Ung. "Ett avgörande av denna fråga blir väsentligen subjektivt. Man kan knappast finna någon grund för någondera ståndpunkten" (min övers.).

5. Ung. "Avgörandet beror på vilken definition man utgår ifrån. Det behöver i verkligheten inte vara så stor skillnad" (min övers.).

6. Ung. "med oändliga mängder utan att ange vad som därmed menas" (min övers.).

kunskaper i dessa vetenskaper, men samtidigt synes inte ha några som helst insikter i den diskussion som under mera än ett halvt sekel, sedan en Helmholtz, en Machs, eller Poincarés dagar förts i de exakta vetenskapernas filosofi? (Kaila 2008)

Kaila förklarar ändå Karitz kompetent, vilket han utan egen bedömning av de filosofihistoriska publikationerna motiverar med att vid tidigare tjänstetillsättningar Karitz förklarats vara kompetent.

Tegen var den sakkunnige som förklarade Karitz ej kompetent. Han skriver:

[Jag] hyser mycket stor tvekan om han överhuvud är lämplig som innehavare av en professur i teoretisk filosofi. Ty på en filosofiprofessor måste dock ställas vissa krav på logisk reda, fasthet och konsekvens. Men det brister hos Karitz mycket, alltför mycket, i dessa stycken, och överhuvud i fråga om vetenskaplig filosofisk metod.

[...]

Jag måste därvid säga mig att det hos Karitz är fråga om brister på en punkt av så vital betydelse för en professor i filosofi, att de icke kunna överskylas av de goda sidorna. Det har sannerligen icke saknats god vilja hos mig att uppskatta Karitz förtjänster, och jag har in i det allra sista sökt säga mig själv att de skulle något överväga och åtminstone motivera en kompetensförklaring under tvekan. Då jag nu till sist tvingats intaga en negativ position och förklara att Karitz icke till fullo styrkt sin kompetens till det sökta ämbetet, så vill jag emellertid giva ett öppet uttryck åt den smärta jag personligen känner inför detta resultat. Det gäller ju dock en lång och trogen, under svåra yttre förhållanden, med osjälviskt intresse utförd forskargärning. (Tegen 2008)

Kailas och Tegens bedömningar instämmer jag till fullo i. Karitz ambition att knyta filosofin närmare till framför allt naturvetenskaperna är riktig och liknande tankar växte fram i bl. a. Wien och Cambridge. Men Karitz kände inte till den samtida vetenskapsfilosofiska diskussionen och hade inga uppfattningar om vilka kunskapsteoretiska och ontologiska frågor som aktualiserades av modern vetenskap.

Vetenskapsfilosofins centrala frågor är: (i) "Vad är relationerna mellan evidens och teori i en viss vetenskap?" och (ii) "Vilka slags föremål måste existera om en teori är sann?" Detta är preciseringar av två av filosofins grundläggande frågor: "Vad vet vi?" och "Vad finns?" Karitz har inte bidragit med några argument i den diskussionen.

Men Uppsalaskolan var inte stort bättre. Dessa filosofer sysslade med vad de själva beskrev som begreppsanalys och ställde högre krav på stringens än vad Karitz gjorde, men de insåg inte att antagandet att det finns begrepp som kan identifieras och analyseras i sina beståndsdelar är en form av metafysik. Vad för slags entiteter är begrepp?

Från ett empiristiskt perspektiv är det hur ord och uttryck, i första hand predikat, används. Detta kan preciseras strängt åtminstone när det gäller fysik, matematik och logik. Så t.ex. preciserar Einstein vad som menas med *tidsintervall* och *avstånd i rummet* genom att beskriva hur man mäter dessa med hjälp av stavar och klockor. Detta kritiserar Phalén (1922), där han finner att relativitetsteorin är motsägelsefull och därför inte kan vara sann. Man blir lite häpen. Tre år tidigare, 1919, hade Eddington gjort sina berömda observationer av ljusets avböjning nära solen (som kan observeras vid fullständiga solförmörkelser) och därvid funnit att Einsteins förutsägelser stämde med observationerna inom måtnoggrannheten. Det accepterades av i stort sett alla fysiker som en mycket stark bekräftelse på relativitetsteorins riktighet. Antingen så kände Phalén inte till detta, vilket förefaller osannolikt, eller så ansåg han att testbarhet inte strider mot hans slutsats. Men hur kan man empiriskt testa en teori om den är motsägelsefull? Att testa en teori är att empiriskt undersöka om någon konsekvens av teorin strider mot observationer. Men från en motsägelsefull teori kan man bevisa allt, den utesluter alltså inga observationer och är alltså inte testbar. Man får intrycket att Phalén inte insåg detta.

Utan att närmare studera Phaléns bok gissar jag att hans misstag grundar sig på föreställningen att det finns *begrepp*, abstrakta entiteter som man kan analysera.

Men vad är begrepp för slags ting? Mycket ofta talas det om begrepp när man i praktiken menar predikat, dvs. lingvistiska entiteter som kan observeras. En inte ovanlig formulering är att ett begrepp fått en ny innebörd, vilket är mycket förvirrande. Det går ihop om man menar att ett *predikat* fått en ny användning, dvs. dess extension har ändrats. Men om ett begrepp, förstått som en abstrakt entitet som ett visst predikat refererar till, har fått en annan innebörd, kan man fråga sig hur man vet att det är samma abstrakta föremål som har olika innebörder? Vad är identitetskriteriet för begrepp?

Vad menas med begreppet *tid*, om det inte är hur vi mäter tiden? Och om innebörden av ett begrepp som förekommer i vetenskapen inte bestäms av hur dess uttryck faktiskt används i resonemang och slutledningar, vad spelar då begreppsanalys för roll?

Sammanfattning

Striden mellan Uppsalaskolan och Karitz var i grunden en strid mellan olika sätt att bedriva filosofi. Uppsalaskolan hade vissa likheter med Wienkretsen och filosoferna i Cambridge, Russell och Moore med flera, men man ser inga tecken på att Uppsalafilosoferna hade några kontakter med någondera gruppen förrän efter andra världskriget.

Karitz ståndpunkt att filosofin bör knyta an till modern vetenskap var mer i linje med tankegångarna i Cambridge och Wien, men hans oförmåga att se kunskapsteoretiska och ontologiska frågeställningar i modern vetenskap är uppenbar.

Litteratur

- Hedenius, Ingmar. 1980. "Minnen av Adolf Phalén". *Filosofisk tidskrift*, nr 1, s. 24–34.
- Kaila, Eino. 2008. "Sakkunnighetsutlåtande om Karitz". I *Anders Karitz: Skrifter i urval 6. Akademisk polemik*, s. 177–80. Uppsala: Skrifter utgivna av Föreningen för filosofi och specialvetenskap.
- Källström, Staffan. 1983. "Strid kring Uppsalafilosofin". *Filosofisk tidskrift*, nr 1, s. 14–20.
- Phalén, Adolf. 1922. *Über die Relativität der Raum- und Zeitbestimmungen*. Skrifter utgivna af K. Humanistiska-Vetenskapssamfundet i Uppsala 21, 4. Uppsala: Akademiska Bokhandeln.
- Selling, Magnus. 1973–1975. "Anders Karitz". *Svenskt Biografiskt Lexikon*, band 20, s. 618.
- Tegen, Einar. 2008. "Sakkunnighetsutlåtande om Karitz". I *Anders Karitz: Skrifter i urval 6. Akademisk polemik*, s. 152–76. Uppsala: Skrifter utgivna av Föreningen för filosofi och specialvetenskap.
- Wedberg, Anders. 1937. "Den nyaste Uppsalafilosofin kritiskt belyst genom ett aktuellt fall". *Dagens Nyheter*, 29 maj 1937.